

Доктринальний стандарт

Принцип добросовісності та доктрина заборони зловживання правом дедалі частіше стають ключовими аргументами в судовому правозастосуванні в Україні. Суди оцінюють дії сторін не лише формально, а через чесність, економічну доцільність і етичну легітимність, формуючи єдиний стандарт поведінки, незалежно від сфери правовідносин

ДМИТРО ТИЛІПСЬКИЙ, АНДРІЙ ІВАНІВ

ДМИТРО
ТИЛІПСЬКИЙ,
партнер EQUITY

АНДРІЙ
ІВАНІВ,
партнер EQUITY

Протягом останнього десятиліття українська судова система пережила значущу трансформацію, яка змінила основи правозастосування. Те, що раніше розглядалося як теоретичні постулати, сьогодні стало важливим інструментом для вирішення судових спорів. Одним із таких принципів є добросовісність (*bona fides*), яка перейшла від абстрактних уявлень до реальної практики й тепер є одним з основних критеріїв для тлумачення права в судах.

Суди використовують цей принцип не як прикрасу в мотивувальній частині рішення, а як нормативний аргумент, що може визначити результат спору. Найяскравіше це проявляється у сферах, де баланс інтересів особливо тонкий, а саме в банкрутстві, корпоративних конфліктах, кредитних спорах, податкових відносинах.

ДОБРОСОВІСНІСТЬ — УНІВЕРСАЛЬНИЙ СТАНДАРТ ПОВЕДІНКИ

За своєю суттю добросовісність — це зобов'язання діяти чесно, сумлінно та відкрито, без обману іншої сторони.

В українському праві підґрунтя доктрини закладено у двох ключових статтях Цивільного кодексу (ЦК) України, а саме в пункті 6 частини 1 статті 3 ЦК України (про справедливість, добросовісність та розумність) і частині 3 статті 13 ЦК України (щодо заборони зловживання правом).

Чи був цей принцип новим для української судової практики? Ні. Такі норми сприймалися як декларативні. Проте з розвитком практики Верховного Суду добросовісність перестала вважатися «м'яким» принципом і стала інструмен-

том оцінки намірів, економічної логіки та етичної легітимності поведінки сторін.

У своїй постанові від 29 листопада 2023 року в справі № 513/879/19 Велика Палата Верховного Суду сформулювала сукупне визначення й загальні критерії добросовісності в контексті цивільних правовідносин. Суд зазначив, що добросовісність має включати очікувану поведінку, характерну для інших учасників правовідносин за порівнянних обставин. Поведінка учасника не повинна обмежувати або позбавляти права інших осіб і має враховувати їхні законні інтереси. Крім того, такі дії повинні бути законними, тобто не можуть мати протиправної мети чи наміру завдати шкоди іншій стороні. Учасники правовідносин також повинні сприяти контрагентам, зокрема надаючи необхідну інформацію, та уникати заподіяння шкоди іншим учасникам. Фактично таке визначення створило єдиний професійний етичний стандарт для бізнесу та правозастосування незалежно від галузі права.

Якщо на одній шальці терезів розташована доктрина добросовісності, то на іншій — доктрина заборони зловживання правом. Вона пройшла шлях від теоретичної конструкції до щоденного правового інструмента, яким суди відновлюють баланс між формальним законом і справедливістю.

Раніше суди діяли в межах виключного позитивізму та вимагали наявності прямої норми закону для кваліфікації кожного порушення, водночас нині вони активніше переходять до принцип-орієнтованого правосуддя.

Найбільш відчутний цей підхід у сфері банкрутства, де ставки є макси-

мальними, а спроби недобросовісного виведення активів чи маніпуляції процедурами — найбільш винахідливими.

Аналіз даних Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду (КГС ВС) демонструє експоненційне зростання застосування доктрини. Якщо у 2017 році концепція згадувалася лише в 36 постановах КГС ВС у справах про банкрутство, то у 2024 році їх уже було 325. Майже десятикратне зростання згадувань концепції за сім років свідчить про фундаментальний зсув у судовій філософії.

СУДОВЕ ТЛУМАЧЕННЯ: «ВЕЛИКИЙ ПОШТОВХ» 2018–2019 РОКІВ

Переломним моментом у становленні доктрини добросовісності та заборони зловживання правом став період 2018–2019 років, коли Верховний Суд фактично закріпив нову методологію оцінювання поведінки сторін у господарських і цивільних спорах.

Ключовим моментом стала постанова об'єднаної палати КГС ВС від 7 грудня 2018 року в справі № 910/7547/17, яка прямо пов'язала частину 3 статті 13 ЦК України з фінансовими правочинами (правочинами боржника, вчиненими на шкоду кредиторам). Саме цей підхід дав змогу застосовувати принцип добросовісності не лише як морально-етичний орієнтир, а і як нормативну підставу для визнання правочину недійсним. Схожа правова позиція була закріплена Великою Палатою Верховного Суду в постанові від 3 липня 2019 року в справі № 369/11268/16-ц.

У справах про банкрутство, а також у справах, пов'язаних зі стягненням кредиторської заборгованості, доктрина заборони зловживання правом застосовується найчастіше для боротьби з трьома основними явищами: виведенням активів (фіктивним відчуженням, штучними іпотеками/заставами), створенням контрольованого боргу («дружніми кредиторами») та операціями без економічного сенсу, спрямованими на маніпуляцію процедурами.

Судова практика у справах про банкрутство виявила системну проблему «дружніх кредиторів», що привело до прямої законодавчої реакції. Законом України № 3985-IX внесено зміни до статті 47 Кодексу України з процедур банкрутства, яка тепер прямо передбачає, що заінтересовані конкурсні кредитори не мають права вирішального голосу на зборах (комітеті) кредиторів.

Це яскравий приклад того, як судова практика стала стимулятором законодавчих змін, формуючи системну по-

літику протидії зловживанням у сфері неплатоспроможності.

МАСШТАБУВАННЯ ПРАВЗАСТОСУВАННЯ

Концепція боротьби з недобросовісними діями, відпрацьована у справах про банкрутство та спорах із боржниками, у 2024–2025 роках активно масштабувалася також на інші галузі права.

Концепція розумної економічної причини (ділової мети), закріплена в Податковому кодексі України, фактично є спеціальним проявом доктрини заборони зловживання правом у податкових відносинах. Логіка, яку суди застосовують у податкових спорах (пошук реального економічного ефекту), є ідентичною логіці КГС ВС у справах про банкрутство (пошук економічної мети). В обох випадках суди відмовляються визнавати юридичні наслідки операцій, які не мають іншої мети, крім недобросовісної (ухилення від сплати податків або виконання вимог кредиторів).

Поступово доктрина заборони зловживання правом почала застосовуватися судами в різних процесуальних юрисдикціях: у сімейних спорах, корпоративних конфліктах, антимонопольних провадженнях. Це свідчить про формування єдиного стандарту поведінки — *bona fides* як ключового критерію правомірності дій.

Водночас 2024–2025 роки виявили новий витончений виклик. Недобросовісні учасники почали використовувати самі захисні механізми, зокрема концепцію заборони зловживання правом, створюючи кредиторів, які в майбутньому могли б оспорити той чи інший правочин, застосовуючи вказану концепцію.

Доктрина заборони зловживання правом перетворилася з теоретичної норми (стаття 13 ЦК України) на багатогранний та потужний інструмент правосуддя, не чекаючи на законодавця. У кредитора з'явився «меч», який дає йому змогу атакувати правочини боржника з третіми особами, якщо ці правочини порушують *bona fides* і завдають шкоди кредиторам.

Судова практика у 2026 році, очевидно, рухатиметься в бік подальшого розширення дискреційних повноважень судів в оцінюванні добросовісності та справжньої мети будь-яких юридичних дій. Успіх у судових спорах дедалі менше залежатиме від формального дотримання процедур і щораз більше — від здатності довести економічну доцільність і добросовісність своїх дій.